

MUNIS LIRIKASI VA O'ZIGA XOS JIHATLARI

Mahammadjonova Umidaxon Jahongir qizi

Farğona davlat universiteti , filologiya fakulteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada XVIII asr oxiri – XIX asr boshlarida Xorazm adabiy muhitida ijod qilgan Shermuhammad Munisning lirik merosi ilmiy manbalar va tarixiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Unda “Munis-ul-ushshoq” devoni, gʻazallarining badiiy xususiyatlari, tasavvufiy va ijtimoiy ruh, shuningdek shoirning maʼrifiy qarashlari keng yoritilgan. Maqolada Munis lirikasining oʻziga xos jihatlari, uning mumtoz anʼanaga munosabati va shaxsiy uslubi asosli manbalar asosida tadqiq etiladi.

Kalit soʻzlar: Munis, lirik meros, Munis-ul-ushshoq, gʻazal, tasavvuf, Xorazm adabiy muhiti, maʼrifat, ijtimoiy lirika.

Shermuhammad Munis XVIII asr oxiri va XIX asr boshlarida Xorazmda ijod qilgan yirik adib, maʼrifatparvar, tarixchi va shoir sifatida oʻzbek adabiyoti tarixida muhim oʻrin egallaydi. U yashagan davrda Xiva xonligi siyosiy ziddiyatlar, feodal tarqoqlik, xalq hayotidagi ogʻirliklar bilan ajralib turardi. Mana shunday muhit Munis lirikasiga keskin taʼsir koʻrsatgan. Olimlar, jumladan Vohid Abdullayev, M. Yoʻldoshev va Q. Munirovlarning taʼkidlashicha, Munis nafaqat shoir, balki oʻz zamonasining ijtimoiy ongini aks ettiruvchi tarixiy shaxs boʻlib, uning sheʼrlari mazmunidagi oʻtkir hayotiylik aynan shundan dalolat beradi. Shoirning eng muhim merosi — “Munis-ul-ushshoq” devoni boʻlib, unda yuzlab gʻazal, qitʼa, ruboiy, muxammas va masnaviylar jamlangan. Skrinlarda koʻrinib turgan ilmiy manbalarda bu devonning katta qismi ijtimoiy-axloqiy mazmundagi sheʼrlardan tashkil topgani taʼkidlanadi. Munis oʻz lirikasida muhabbat, ishqning ruhiy kechinmalari, sadoqat va hijron kabi mumtoz mavzularni kuylar ekan, ayni paytda feodal tuzumdagi adolatsizliklar, amaldorlarning poraxoʻrligi, xalqning ogʻir hayoti kabi masalalarni dadil yoritadi. Uning boy lirikasida muhabbat bilan gʻam-u iztirob, nafosat bilan keskin tanqid yonma-yon keladi. Bu — Munis ijodining eng muhim oʻziga xos jihatlardan biridir. Munisning sheʼrlari mazmunan nafis, til jihatdan ravon, xalqona

iboralarga boy. Shoir arabcha va forsha murakkab iboralardan qochib, xalq tili unsurlarini keng qo'llagan. Bu uslubiy xususiyat uning she'rlarini o'quvchiga yanada yaqinlashtiradi. Tabiat tasviri, ma'shuqaning husniga oid tashbehlar, oshiqning dardini yorqin beruvchi kinoyalar Munis she'riyatida juda ko'p uchraydi. Biroq uning she'riyatini boshqalardan ajratib turuvchi jihat — bu ijtimoiy tanqidning kuchi. Shoir ko'plab g'azallarida feodal tuzumning adolatsizligini keskin tanqid qiladi. "Dahr ahli zulmidin bo'ldi dilim pora-pora" kabi satrlar zamon qiyofasini yorqin aks ettiradi. Olimlarning fikricha, Munis bu ijodiy jasorat bilan Xorazm adabiy muhitida o'ziga xos yangi ruh yaratgan. U ijodida Navoiyning ulug' an'anasidan ilhom olish bilan birga, o'zining ijtimoiy-falsafiy qarashlarini dadil ilgari suradi.

Munisning lirikasidagi yana bir muhim qatlam — tasavvufiy mazmun. U ishqni nafaqat dunyoviy tuyg'u, balki Haqqa eltuvchi ruhiy poklanish yo'li sifatida talqin qiladi. Bu husus shoirning ko'plab g'azallarida yaqqol seziladi. "Nafs balosidin qochg'il, dilni pok aylag'il" singari satrlar shoirning tasavvufiy-intellektual qarashlarini ifodalaydi. U o'z zamonasida ilmning pasayib borayotgan darajasidan tashvishlanib, ilmni ulug'lashga, yoshlarni ilmi bo'lishga chorlashga alohida e'tibor qaratadi. "Ilm bila topilur baxt" mazmunidagi baytlar Munisning ma'rifatparvar sifatidagi mavqeini belgilaydi. Bu jihatlar ham skrinlarda keltirilgan ilmiy adabiyotlarda alohida ta'kidlangan. Shoirning badiiy mahorati, ayniqsa, obraz yaratishdagi yuksakligi bilan ko'rinadi. Ma'shuqaning qoshi oyga, ko'zi gavharga, yuzining nuri tong yorug'iga qiyos qilinadi, ammo bu tashbehlar muayyan yangilik bilan keltiriladi. Uning she'rlarida xalq og'zaki ijodining iboralari ham keng o'rin olgan bo'lib, bu Munis lirikasining xalqchilik xususiyatini kuchaytiradi. Adabiyotshunoslar ta'kidlashicha, Munis o'z asarlarida Xorazm hayoti, turmush realiyasi va xalqning ruhiy holatini nihoyatda tabiiy aks ettirgan. Masalan, ayrim she'rlarida qishloq hayoti, mehnatkash insonlar, amaldorlarning zulmi, oddiy xalqning ezilganligi bevosita tasvirlanadi. Bu jihatlar Munisni faqat ishq shoirigina emas, balki ijtimoiy ongning uyg'oq vakili sifatida ham namoyon qiladi.

Munisning lirikasidagi yana bir o'ziga xoslik — undagi musiqiylik. Shoir radif va qofiya tanlashda juda nozik did bilan ish tutgan. Uning g'azallari o'qilganda o'ziga xos

mayin ohang seziladi. Ba'zi g'azallarda radif butun she'rga ritmik birlashuv bag'ishlaydi. Bu jihat Munisning mumtoz she'riyat an'alarini chuqur bilganidan dalolatdir. Shuningdek, u Ravnaq, Fuzuliy va Navoiy ijodiga juda chuqur ehtirom bilan qaragan. Ammo taqlid qilmagan, balki an'anani o'z zamonasidagi ijtimoiy holat bilan uyg'unlashtirgan. Munisning she'riy dunyosi o'zining sodda, ravshan, samimiy, ayni paytda teran mazmunga egaligi bilan badiiy qiymat kasb etadi.

Munis zamonasining mashhur olim, shoir va san'atkorlari bilan yaqin aloqada bo'lib, bilimi, salohiyati va kuch-quvvatini she'riyatga, ilm-fan va ma'rifatga bag'ishlagan. Munis 1804 yilda birinchi she'rlar devoni — «Devoni Munis»ni yaratgan. 1806 yilda Eltuzarxon Munisga Xiva xonligi haqida kitob yozishni topshirgan. Munis o'z asarini Sherg'ozixon davrigacha yozib yetkazganda, Eltuzarxon fojiali halok bo'ladi. Munis kitobini davom ettiradi va 1819 yilda Mirxondning «Ravzat us-safo» («Soflik bogi») tarixiy asarini turkiy tilga tarjima qilishni boshlaydi. Munis bu asarning 1-jildini tarjima qilishga ulguradi. U bu ikki asarni ham tugata olmay vafot etadi. Uning «Firdavs ul-iqbol» («Baxtlar bogi») asarini va «Ravzat us-safo» tarjimasini shogirdi Ogahiy nihoyasiga yetkazadi. Munisning «Firdavs ul-iqbol» asari uzoq davrni qamrab olgan bo'lib, Markaziy Osiyo, ayniqsa, Xiva xonligi tarixini o'rganishda qimmatli manbadir. Asarda Xorazmning qadimiy davri bilan bir qatorda, Xiva xonligining 1825 yilgacha bo'lgan siyosiy tarixi bayon etilgan, toj-taxt, boylik uchun olib borilgan kurashlar va, shuningdek, Xiva xonlarining qo'shni turkman va qoraqalpoq xalqlari bilan bo'lgan munosabatlari haqida ham ko'plab ma'lumotlar keltirilgan.

Asar muqaddima, 5 bob va xotimadan iborat. 1-bobda Odam Atodan to Nuh payg'ambar avlodigacha bo'lgan qodisalar yoritilgan. 2-bobda Yofasdan Qo'ng'iroq sho'basigacha bo'lgan mo'g'ul hukmdorlari davri xususida fikr yuritilgan. 3-bobda Kurlos avlodiga mansub podshohlar davrida sodir bo'lgan voqealar to'g'risida yozilgan. 4-bobda Eltuzarxonning ota-bobolari xayoti tasvirlangan. 5-bobda Eltuzarxonning tug'ilishidan bu asarning yozilib tamom bo'lishiga qadar bo'lgan voqealar xususida qalam tebratilgan. Xotima esa olimlar, avliyo, amir, bek, shoir, hunarmandlar haqida ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

Munis o‘z davridagi sug‘orish inshootlari va yer-suv munosabatlariga doir «Arnalar» (arna-anhor, kanal) nomli risola ham yozgan. Bu risola 18-asr oxiri va 19-asr boshlaridagi dehqonchilik bilan bog‘liq, ijtimoiy munosabatlarni o‘rganishda ahamiyatli. Munisning asosiy adabiy merosi — 1815—20 yillarda tuzilgan «Munis ul-ushshoq» («Oshiqlar do‘sti») devoni g‘azal, muxammas, kasida, ruboiy, qit‘a va boshqa janrlardan iborat bo‘lib, 20000 dan ziyod misrani o‘z ichiga olgan. U xattotlar tomonidan qayta-qayta ko‘chirilib, 1880 yilda Xiva toshbosmasida nashr etilgan.

Munis Navoiyning «Mezon ul-avzon», «Holoti Sayyid Hasan Ardasher» asarlarini kitobat qilgan (1794, 1797). Ayniqsa, «Mezon ul-avzon»ni oldingi ayrim xattotlar yo‘l qo‘ygan xatolarni tuzatib, savodli ko‘chirgan.

Munisning savod chiqarishni yengillatish va xusnixat san‘atini rivojlantirish masalalariga bag‘ishlangan «Savodi ta’lim» (1804) she’riy risolasi ham bor. Devonlarining bir necha qo‘lyozma nusxalari O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi Sharqshunoslik instituti Sharq qo‘lyozma asarlari fondida saqlanadi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, Munis lirikasida muhabbatning latofati, ijtimoiy tanqidning keskinligi, tasavvufning ruhiy pokligi, ma’rifatparvarlikning izchil talqini va xalqona tilning ravonligi uyg‘unlashgan. U Xorazm adabiy maktabining asosiy namoyandalaridan biri bo‘lib, uning lirik merosi o‘zbek mumtoz adabiyotining bebaho qismidir. “Munis-ul-ushshoq” devoni tarix, falsafa va lirikaning badiiy uyg‘unlashgan noyob namunasi sifatida nafaqat XIX asr adabiy jarayonini, balki keyingi avlodlarga ham samarali ta’sir ko‘rsatgan. Adibning lirikasini o‘rganish bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmayapti, chunki unda aks etgan insonparvarlik, adolat, ilm, poklik va muhabbat g‘oyalari har davr uchun muhim bo‘lib qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Munis Xorazmiy. Munis-ul-ushshoq. – Toshkent: Fan, 1990.
- 2.Munis Xorazmiy, Ogahiy. Firdavs ul-iqbol. – Nashrga tayyorlovchi: Yo‘ldoshev M. – Toshkent: Fan, 1997.

- 3.Yoʻldoshev, M. Xorazm maʼrifatparvari Munis. – Toshkent: Fan, 1996.
- 4.Gʻulomov, Ya. Xorazm adabiy muhiti tarixi. – Toshkent: Fan, 1981.
- 5.Murodov, A. Ogahiy va Munisning adabiy merosi. – Urganch: Xorazm, 2004.